

УДК 61(091).616.31 + 94(477)

Ярослав АНТОНЮК

Галузевий державний архів СБУ, Київ (Україна).

Yaroslav ANTONIYK

Branch state archive of the Security Service
of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

e-mail: history.volyn@gmail.com

«ПОВСТАНСЬКІ ДАНТИСТИ»:
ЛІКУВАННЯ ЗУБІВ В ПІДПІЛЛІ
ОУН ТА УПА

‘INSURGENT DENTISTS’: TEETH
MEDICAL TREATMENT IN OUN AND UIA
UNDERGROUND

Ключевые слова: украинское националистическое подполье, личная гигиена, повстанческие дантисты, протезирование.

Антонюк Я.Н. «Повстанческие дантисты»: лечение зубов в подполье ОУН и УПА.

В статье проанализировано развитие стоматологии в подполье Организации Украинских Националистов и Украинской Повстанческой Армии. Доказано, что значительную роль в них отводилась обеспечению личной гигиены. Была налажена работа военных дантистов при повстанческих подразделениях. Выяснено, что они двигались подотчетной территории от одного «санитарного пункта» к другому. Удаляли повстанцам больные зубы и проводили медицинские осмотры. Протезирование зубов было прерогативой руководства украинского националистического подполья и его окружения. Указанные операции пытались проводить легальным путем.

Актуальність. Останнім часом розвиток досліджень українського визвольного руху перейшов на якісно новий рівень. Насичення істориків документальною базою, популярність тематики, а також спричинена цими факторами здорова наукова конкуренція, призвела до пошуку нових напрямків роботи. Одним із них є вивчення діяльності підпілля Організації українських націоналістів (далі – ОУН) та Української повстанської армії (далі – УПА) в контексті «історії повсякденності».

Аналіз останніх досліджень. Складовою частиною досліджень медичного забезпечення українського націоналістичного підпілля, яка досі наукового не відображена, залишається стоматологія. Саме тому стаття ґрунтується на багатій джерельній базі виданій у багатотомних серіях «Літопису УПА», а також – досі не введених до наукового обігу архівних документах. Її метою є висвітлення невідомої сторінки історії медицини.

Виходячи з виявлених матеріалів, розвиток стоматології в українському націоналістичному підпіллі розпочався паралельно із становленням УПА. Першочерговим завданням, яке ставилося у цьому напрямку, було «Якнайсуворіше пильнування особистої гігієни». Наказом № 18 «Керівникам УПА, Запілля та медично-санітарним працівникам» за 25 жовтня 1943 р. слід було забезпечити «чищення зубів...».

Зокрема, зубний порошок та щітка входили до спорядження курсантів вишкільної чоти «Чорноморця» сотні УПА «Трембіта» (Підгаєцький р-н Тернопільської обл.).

З огляду на важливість підтримання особистої гігієни, підпілля намагалося забезпечити їх постачання. Так, у господарчому звіті сотні УПА «Пролом» за

4 липня 1944 р. повідомлялося, що серед інших товарів, інтендант куреня, надіслав їм 30 пачок зубного порошку. Траплялися випадки їх здобуття у ході бойових операцій. Зокрема, під час нападу 4 грудня 1947 р. рою УПА «Галайди» на кооператив с. Прислопи Турківського р-ну Львівської обл., серед інших товарів, було забрано чотири щітки для зубів. Навіть після безпосереднього використання, вони продовжували служити підпіллі у досить несподіваний спосіб. Так, 28 червня 1954 р. у криївці технічної ланки ОУН Турійського р-ну Волинської обл., поміж друкарського приладдя, опергрупа МДБ виявила зубну щітку зеленого кольору в типографській фарбі.

Вродженість та особливості харчування дозволяли багатьом підпільникам мати гарні, здорові зуби без особливого догляду. Відомо, що білосніжною посмішкою вирізнялися: останній провідник ОУН в Україні Василь Кук («Леміш»), провідник ОУН Костопільського надрайону Іван Кріль («Зінько»), головний лікар куреня «Наливайка» УПА-Південь – «Зіна» та багато інших. Водночас чимало підпільників мали сильні проблеми із зубами. Так, ще з часів ув'язнення у 1930-х рр. дану проблему мав провідник Закарпатського краю ОУН Ярослав Старух («Стяг»). На ту ж недугу у листопаді 1948 р. скаржився начальник Головного військового штабу УПА Олександр Гасин («Лицар») та восени 1951 р. – референт пропаганди Проводу ОУН Петро Федун («Полтава»). Також двох зубів у верхній щелепі бракувало Крайовому провіднику ОУН Львівщини Осипу Дяківу («Йордану»).

Траплялося, що до важких проблем із зубами приводили бойові поранення. Наприклад, охоронець командира сотні УПА «Шелеста» – Антон Багмага

втрапив усі зуби від поранення у щелепу. Трапилося це 23 вересня 1944 р. під час переходу лінії фронту на Станіславщині. Таку ж травму отримав у 1948 р. заступник провідника Закарпатського надрайону ОУН «Карпатський». Однак, зубні захворювання спричиняли не лише важкі умови підпільної боротьби, а й шкідливі звички. Так, у шефа розвідки штабу УПА-Північ Івана Литвиненка («Євшана») усі передні зуби були чорними. Привело до цього постійне куріння люльки.

Хвороба зубів не звільняла підпільника від несення ним службових обов'язків. З іншої сторони, небезпека відвідування дантиста була настільки сильною, що, нерідко, змушувала підпільників тижнями терпіти зубну біль. Друкарка провідника ОУН Великомоствського р-ну Марія Кукиз («Марійка») у 1951 р. хворіла важким запаленням ясен. Навколо зуба утворився нарив, температура піднімалася до сорока градусів. При цьому знеболювальних ліків у криївці не було. На прохання підпільниці відвести її до дантиста, провідник Василь Великий («Марко») заявив, що нещодавно ледве не загинув у засідці МДБ, повертаючись з «Наталкою» від лікаря.

Референт пропаганди Карпатського краю Михайло Дяченко («Гомін») описав у своєму щоденнику за 10 січня 1952 р. нестерпні страждання, які спричинила інфекція ротової порожнини: «Уже п'ятий день лежу хворий. Почалось все від зуба. В роті вискочив чиряк більше курячого яйця. Стягнуло усі м'язи так, що рот не можна відкрити. Їсти не можна. Часто буває висока температура. Нічим її поміряти. Корчусь від болю, нічим її вгамувати не можу. В криївці тісно, душно, повно пари від готування їжі. В таких умовах доводиться хворіти майже кожному українському революціонеру. Про лікарів нема й мови. Де їх візьмеш, куди їх заведеш. Кожен лікар боїться, тому що МДБ слідкує за кожним його рухом».

Бойвик Бродівського надрайонного проводу ОУН Антон Якимів («Крук») описав у своєму щоденнику за жовтень 1951 р. пошук дантиста «Коміка», який обслуговував підпілля. Коли вони прибули до села та через місцеву жінку намагалися знайти лікаря. «Комік» покинув населений пункт та переховувався. Лише упевнившись, що прибули дійсні підпільники, він вийшов на зв'язок та видалив «Круку» один хворий зуб, а «Марку» два. До речі, свою роботу він виконав не професійно. У щоденнику «Крук» скаржився, що йому після цього ще довго боліли ясна.

Щоправда, інколи самі підпільники намагалися використати відвідування дантиста з метою збору розвідданих. Так, 15 січня 1946 р. до бюро перепусток УНКДБ Волинської обл. прийшла Надія Кудрик («Зірка») та попросила вартового відвести її до керівництва. Під час розмови підпільниця повідомила, що працює друкаркою у референта СБ Луцької округи Федора Затовканюка («Мирона») та добровільно бажає стати радянським агентом. До Луцька її відпустили лише на три дні полікувати зуби. Тому потрібно поспішати аби не викликати в СБ підозр. Нав'язливі пропозиції співпраці та поспішність насторожили співробітників НКДБ. Після перевірки «Зірки» стоматологом, було встановлено, що зуби,

які вона, нібито, хотіла видалити, цілком здорові. У ході подальших допитів «Зірка» зізналася, що прибула за завданням «Мирона» для виявлення ліній зв'язку оперативників з агентурою.

Важливу роль у лікуванні зубних захворювань відігравала заготівля співробітниками Українського Червоного Хреста (далі – УЧХ) лікарських рослин. Зокрема, одна з народних назв рослини *Asopus calamus* – шувар стала псевдонімом провідника ОУН Рогатинської округи Олексія Демського, який лікував нею зуби. Посібником для збору УЧХ цілющих рослин стала праця Ю. Липи «Ліки під ногами».

Серед знеболювальних ліків, які використовувало в стоматології підпілля були лише зубні каплі. Приміром, вони зазначалися у списку за 9 листопада 1944 р. працівника УЧХ «Зуба» (Рівненщина). Діставали їх через своїх «симпатиків» легальним шляхом. Приміром, через співробітників Луцької обласної лікарні Романа Шевчука та Ольгу Дорошук. Щодо спирту, який також використовувався у стоматології. Запілля УПА намагалося самотужки налагодити його виробництво.

Зважаючи на непростий стан з лікуванням зубів, підпілля намагалося залучити до своїх лав стоматологів – «дантистів» (як їх називали у той час). Референт УЧХ Луцької округи Васирина Демчишина («Циганка») наказувала у листі за 28 серпня 1943 р.: «без огляду на труднощі стягнути з терену всіх дантистів... Всіх їх шліть на Лиман-6 до мене». Також у «списку» Дубровицького військового району УПА «Умань» за 18 жовтня 1943 р. записано двох зубних лікарів.

Слід зауважити, що не завжди допомога стоматологів підпіллю була лише за фактом. Випускник Берлінської стоматологічної школи Ярослав Некорак наприкінці 1942 р. прибув разом з Похідної групою до Дніпропетровська та долучився до розбудови Південного Крайового проводу ОУН. Дантист Микола Мичковський, який мешкав у Чернівцях на вулиці Аркошило, впродовж 1941 – 1943 р. допомагав грошима місцевому осередку ОУН. Зубний технік Павло Попелявський у лютому 1946 р. виконував функції станичного с. Буховичі Мостиського р-ну Львівської обл. У той же час опергрупа МДБ виявила у Львові «юнацький» осередок ОУН до якого входили студенти-стоматологи – Григорій Цвігун, Василь Дерейко та Денис Зубач. Також до подібної групи, викритої у червні 1949 р. Кременецьким райвідділом МДБ, входив зубний лікар Колодій.

Чимало повстанських стоматологів мали єврейську національність. Влітку 1943 р. у складі куреня УПА-Північ Івана Климишина («Крука») в Антонівському лісі Шумського р-ну Тернопільської обл. був дантист-єврей. Зубний технік тієї ж національності працював у лютому 1944 р. при старшинській школі УПА-Захід «Олені». Ройовий Іван Герасимів («Паля») згадував: «Високий на зріст, рудий. Хто попався в його руки, то вже не було спасіння. Ловив він голову пацієнта під пахву, й за секунду болячий зуб вже лежав на столі».

Фактів пломбування зубів учасникам ОУН та УПА відшукати не вдалося. Судячи з наявних матері-

алів, налагодити цю медичну процедуру у підпіллі було доволі непросто, тому хворі зуби лише видалялися. Санітар сотні УПА «Шума» Володимир Майовий («Чорний») згадував про події в Синявському лісі на Любачівщині: «Найбільше клопітливою справою у відділі були зуби. В той час коли цингу можна було частково поборювати реванолем, цибулею теж, то на дірваго зуба не було ради. Такий нещасливець залишався сам на сам і на власне терпіння поки при нагоді в якомусь селі його не вирвав. Клубок вати вимоченої в спирт і заткана ним дірка успокоював біль тільки хвилино. Щойно пізніше, восени 1945 р., був відрекондований до сотень та чот професійний дентист, який зубів не лічив, тільки дивав виривав». Одним з обов'язків повстанських стоматологів була також участь у медичних комісіях. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський («Клим Савур») зобов'язував 23 жовтня 1943 р. «Начального» лікаря «Сидора Січовика» забезпечити їх щомісячне проведення в усіх підрозділах. Робота дантистів у цих комісіях була доволі важкою. Восени 1944 р. в лісі поблизу с. Новий Люблинець Любачівського повіту, у ході зимових приготувань куреня «Месники», зубний лікар «Чайка» особисто оглянув 380 стрільців. За висновком комісії частину повстанців демобілізували. Лікар «Калюк» писав 15 січня 1944 р. медичний висновок для стрільця «Степового» з сотні «Князя» (Володимирщина): «не має зубів верхньої щелепи. До служби в Армії не годен, тому підлягає звільненню додому».

Головним місцем роботи для повстанських дантистів були санітарні пункти. Розмішувалися вони у прихованих від людського ока місцях. Це міг бути глухий ліс або віддалений хутір. У «Інструкції для санітарів» за 27 січня 1946 р. зазначалося «рвання зубів» може робити лише лікар або уповноважений до цього санітар. Наприклад на теренах Тактичного відтинку «Левко» (Перемищина, Сянїччина, Криниччина) ці функції виконували сотенні санітари «Кивай» і «Тимець» – колишні студенти 1-го семестру медінституту.

Стоматологічну освіту мали не лише чоловіки-підпільники, а й жінки. Так, Іванна Кирилось («Мрія») працювала помічницею зубного техника в Теревовлі Тернопільської обл. Віра Олійник навчалася на стоматологічному факультеті Львівського медінституту. Ганна Столяр закінчила стоматологічну школу в Мюнхені. Ніна Беличенко-Ганкевич («Аниченко») навчалася у Вінницькій стоматологічній школі. Катерина Куневич закінчила факультет стоматології Київського медінституту. На початку жовтня 1941 р. вона влаштувалася зубним лікарем до поліклініки м. Коростень Житомирської обл. Того ж року вона вступила до підпілля ОУН.

Визначним повстанським дантистом був Василь Гузар («Зубченко»). Народився він 8 вересня 1913 р. на території Перемишльського повіту. Працював зубним техником у Динові Підкарпатського воєводства. Весною 1944 р. разом з іншими лікарями заснував перші осередки «Служби здоров'я» в окрузі УПА «Лемко» та особисто мандрував від одного санітарного пункту до іншого, лікуючи повстанцям

хворі зуби. Отримавши від керівництва наказ, «Зубченко» разом з сотнею «Громенка» вирушив у рейд. Перейшовши Чехословаччину, 28 січня 1947 р. вони дісталися Німеччини та здалися в полон американцям. Одразу по прибуттю «Зубченко» провів медичний огляд «Виказ» куреня. Згідно нього, з 23-1 стрільця 22 мали хвороби зубів та потребували їх лікування. Саме тому «Зубченко» створив у таборі інтернованих в Деггендорфі стоматологічний пункт. Василь Мудрий описував приготування: «Цей лікар дентист міг вести дентистичну амбулаторію для них. Відповідні інструменти дентистичні доставив уже підпоручник Санітарно-Харитативної Служби. Треба тільки дати дозвіл на урохомлення амбулаторії». Висока професійність та самовіддана робота «Зубченка» була відзначена керівництвом. Постановою президії «Закордонного Проводу УГВР» від 1 липня 1949 р. йому присвоїли старшинський ступінь – старший булавний, хорунжий «дентистичної служби». Згодом «Зубченко» емігрував до США де помер у 1981 р.

Окремим напрямком розвитку стоматологічної ортопедії в підпіллі ОУН післявоєнного періоду була робота протезистів. Відомо, що зубні протези та коронки були у багатьох керівників українського визвольного руху. Провідник ОУН на ПЗУЗ Микола Козак («Вівчар») мав на нижній щелепі, посередині – золотий зуб та зліва – золоту коронку. Референт СБ ОУН Карпатського краю Володимир Лівий («Йордан») – золоту коронку на передньому зубі. Референт пропаганди ОУН Карпатського краю Михайло Дяченко («Гомін») – срібну коронку. Фінансовий референт ОУН Крайового проводу «Поділля» – «Мирон» – спереду щелепи сталевий зуб. Командир загону УПА-Північ «Котловина» Степан Коваль («Рубашенко») – два золоті зуби у верхній щелепі. Начальник штабу Військової округи «Богун» УПА-Північ Дмитро Казван («Черник») – два вставні зуби у нижній щелепі. Зв'язковий при штабі Військової округи «Снея» (південна Волинь) – «Беркут» – сталеві коронки на двох передніх зубах верхньої щелепи.

Більшість з них зробили протезування ще до переходу в підпілля. Наприклад, розвідниця СБ ОУН Володимирської округи Галина Коханська втратила два передні зуби ще у підлітковому віці. Автобус, яким вона поверталася з Луцька весною 1940 р., натрапив у дорозі в яму. На той час Галина знаходилася біля ручки дверей. Саме вони нанесли школярці злочасну травму.

Протезування зубів було для підпілля справою клопітною та дороговартісною. Тому здійснювалося лише для керівництва та інколи – його найближчого оточення. Приміром, друкарка референта пропаганди Сколівського району ОУН «Надя» впродовж 1947 р. у одному з міст вставила три золоті зуби. Згадані операції намагалися проводити легально, повідомляючи дантисту заздалегідь підготовлену «легенду». Впродовж липня – серпня 1955 р. до зубного техника Люби в с. Квасилів Здолбунівського р-ну Рівненської обл., приходив Іван Довбенко («Мисливець») – охоронець провідника ОУН Рівненської округи Анатолія Маєвського («Уліяна»). За цей час «Мисливцю» поставили шість зубів з білого металу (ймовірно ста-

леві). Два зліва у верхній щелепі, два посередині у нижній щелепі та ще два корінні.

Керівники підпілля намагалися не ризикувати та лікувалися у «симпятиків» ОУН. З 26 січня по 2 лютого 1948 р. головнокомандувач УПА Роман Шучевич («Тарас Чупринка») кілька разів відвідував на вулиці Леніна квартиру лікаря поліклініки Львівського медінституту Коваля. За цей час йому було зроблено рентгеноскопію щелепи та протезування зубів. Для роботи дантист отримав «царські п'ятирублівки».

Цікаво, що золоті монети Російської імперії цього номіналу найчастіше використовувалися підпільниками для виготовлення зубів. Щодо них, як цінного ресурсу, вівся ретельний облік. Микола Козак («Плугатор») у листопаді 1948 р. писав керівнику типографії Крайового проводу ОУН Нілу Хасевичу («Зоту»): «В одному з попередніх листів Ви згадували, що маєте нагоду поправити зуби. На всякий випадок висилаю Вам сьогодні дві золоті п'ятирублівки, може вони пригодяться при цій роботі, а якщо маєте інший матеріал до направи зубів, тоді вислані Вам дві п'ятирублівки зверніть знову до організаційного депозиту. Коли п'ятирублівки будуть використані, тоді прошу прислати на них квит». Ймовірно виконати протезування для «Зота» повинен був його учень Іван Малімон, який мав стоматологічну освіту. Сама спеціалізація – «Технік» (зубний) була зафіксована у його псевдонімі. Також відомо, що до літа 1944 р. Іван працював повстанським дантистом в с. Борщівка Костопільського р-ну Рівненської обл. та підпорядковувався головному дантисту УПА-Північ, єврею за національністю.

У архіві УСБУ у Волинській обл. збереглася кримінальна справа на одного з стоматологів-протезистів ОУН – Сергія Кравчука з с. Гнідава (нині в межах м. Луцька). Починаючи з 1947 р. він поставив золоті зуби командирі УПА-Північ Івану Литвинчуку («Дубовому»), провіднику ОУН Луцької округи Олесандру Савирі («Ярошу»), провіднику ОУН Луцького надрайону Григорію Троцюку («Верховинцю») та іншим підпільникам.

Судячи із протоколів допиту, Сергій поступив восени 1942 р. до Луцької школи зубних техніків «Ярмолівської» аби уникнути вивезення на примусові роботи до Німеччини. Через шість місяців навчання його направили на практику до міської поліклініки, де й залишився працювати. Саме у цей час Сергій придбав бормашину, якою згодом обслуговував підпілля ОУН. З наближенням фронту, у жовтні 1943 р., він повернувся додому. 31 березня 1944 р. був мобілізований до Червоної армії. Як дантиста, його прикріпили до зубопротезної майстерні стрілецького полку № 3813 в м. Бежиця Брянської обл. (Росія). У грудні 1946 р. Сергія демобілізували. Маючи необхідний досвід він влаштувався працювати зубним техніком у Гарнізонний госпіталь № 1960 м. Луцька.

Саме у цей час, серпневої ночі 1949 р. до нього додому завітав провідник ОУН Луцького р-ну Дмитро Ремарчук («Неситий») та попросив видалити 4-й та 8-й зуби нижньої щелепи. Якщо перший вдалося легко вирвати, то другий випадково надламався. Во-

чевидь, саме за цей випадок Сергій отримав у підпіллі жартівливий псевдонім «Аматор». Лише через п'ять днів «Неситому» вдалося повернутися та довершити роботу. Після цього він вийняв з кишені дві золоті монети номіналом по 5 крб. та запропонував виготовити з них два зуби. Того ж дня Сергій зробив «Неситому» обточку у нижній щелепі ікла та 6-го корінного зуба й встановив на них коронки.

Наступну зустріч призначили через два тижні. Цього разу «Неситий» прийшов разом з дружиною «Дубового» – «Катериною». На той час вона мала здоровими лише передні зуби. Спочатку Сергій поставив «Неситому» виготовлений з золотих монет міст, а далі видалив підпільниці з верхньої щелепи 2-й та 3-й зуби. Після операції «Катерина» замовила виготовити їй чотири коронки та десять зубів. Для цього підпільниця видала дантисту три золоті монети по 5 крб., які повинні були піти на коронки. Інші зуби передбачалося виготовити з хромованої сталі. Матеріал для них Сергій купив у магазині хірургії в Луцьку. Наприкінці дантист зробив «Катерині» гіпсову мірку та домовився про наступну зустріч через два тижні. За цей час Сергій встиг виготовити замовлення.

Останнє протезування «Аматор» провів у 1950 р. підрайонному провіднику ОУН «Конону». На місці колишніх корінних зубів Сергій поставив йому кілька сталевих.

Арештували «Аматора» 5 вересня 1950 р. за свідченнями схопленого співробітниками МДБ «Неситого». Покарання було доволі суворим. Згідно вироку Військового трибуналу військ МВС Волинської обл. від 20 листопада 1950 р. він отримав 25 років виправно-трудових таборів та 5 років позбавлення прав з конфіскацією майна.

Отже, узагальнюючи розвиток стоматології в мережі ОУН та підрозділах УПА можна зазначити, що вона максимально відповідала вимогам підпільної боротьби. Першочергова роль приділялася дотриманню особистої гігієни, в тому числі й чищення зубів. Для цього, різними шляхами, підпільників намагалися забезпечити зубними щітками та порошком. Згадані заходи, а також молодість повстанців дещо пом'якшували проблеми стоматології. Однак, у випадку виникнення захворювання зубів або інфекції ротової порожнини, проблема поставала особливо гостро. Запалення намагалися лікувати відварами цілющих трав, а зубну біль вгамовувати зубним каплями. Незважаючи на їх налагоджений збір та закупівлю легальним шляхом через «симпятиків», ліків постійно не вистачало. Ще більшою проблемою, зважаючи боротьбу у підпіллі, було відвідування лікаря. Саме тому починаючи з літа 1943 р. при «Санітарній службі» Запілля УПА почали діяти військові дантисти. Їх завданням був медичний огляд стрільців, а також стоматологічне обслуговування повстанських підрозділів на підзвітній території. Хворі зуби просто видалялися, фактів їх пломбування виявити не вдалося. Протезування зубів було прерогативою керівництва підпілля ОУН та УПА, а також його найближчого оточення. Найчастіше матеріалом для виготовлення зубних протезів та коронок були золоті (царські) мо-

нети номіналом 5 крб. У інших випадках використовувалася хромована сталь. Операції з протезування проводили легально, використовуючи заздалегідь продумані «легенди». Лише вище керівництво обслуговували стоматологи-протезисти, які були учасниками мережі ОУН.

REFERENCE:

¹ Volyn' i Polissya: UPA ta zapillya. 1943 – 1944. Dokumenty i materialy. Holovna komanda UPA (UPA-Pivnich). Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 1999. – T. 2. – S. 36-37.

² Tretya Podil's'ka voyenna okruha UPA «Lysonya». Dokumenty i materialy. Litopys UPA. – Toronto: Litopys UPA, 1989. – T. 12. – S. 212.

³ Voyenna okruha UPA «Buh». Dokumenty i materialy. 1943 – 1952. Litopys UPA. Nova seriya. Kn. 1. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2009. – T. 12. – S. 464.

⁴ Hrupa UPA «Hoverlya». Zvity ta ofitsiyni publikatsiyi. Litopys UPA. Kn. 1. – Toronto: Litopys UPA, 1990. – T. 18. – S. 155.

⁵ Arkhiv USBU u Volyns'kiy obl. – F. P. – Spr. 8851. – Ark. 389.

⁶ Ishchuk O. Zhyttya ta dolya Ul'yany Kryuchenko / Oleksandr Ishchuk. – K.: b.v., 2008. – S. 37.

⁷ HDA SBU. – F. 5. – Spr. 67426. – T. 1. – Ark. 55.

⁸ Arkhiv USBU u L'vivs'kiy obl. – F. P. – Spr. 25020. – Ark. 36.

⁹ Yaroslav Starukh. Dokumenty i materialy. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2012. – T. 21. – S. 51.

¹⁰ Zhyttya ta borot'ba henerala «Tarasa Chupryny» (1907 – 1950). Dokumenty i materialy. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2007. – T. 10. – S. 487.

¹¹ Romanyuk M. Petro Fedun – «Poltava» – providnyy ideoloh OUN ta UPA / Mykhaylo Romanyuk. Kn. 6. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2009. – S. 75.

¹² Osyp Dyakiv – «Hornovy». Dokumenty i materialy. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2011. – S. 754.

¹³ «Hrim». Polkovnyk UPA Mykola Tverdokhlib. Spohady i materialy. Kn. 5. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2008. – S. 44.

¹⁴ Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytiv zareshтовanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944 – 1954. Litopys UPA. Nova seriya. Kn. 2. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2011. – T. 15. – S. 422.

¹⁵ Arkhiv USBU u L'vivs'kiy obl. – F. P. – Spr. 25020. – Ark. 32.

¹⁶ Spohady voyakiv UPA ta uchasnykiv zbroynoho pidpillya L'vivshchyny ta Lyubachivshchyny. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2003. – T. 4. – S. 198-199.

¹⁷ Ishchuk O. Zhyttya i dolya Mykhayla Dyachenka – «Marka Boyeslava» / Oleksandr Ishchuk. Kn. 9. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2010. – S. 106.

¹⁸ Zolochivs'ka okruha OUN: Orhanizatsiyni dokumenty 1941 – 1952. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2014. – T. 24. – S. 991.

¹⁹ HDA SBU. – F. 13. – Spr. 372. – T. 92. – Ark. 210.

²⁰ Arkhiv USBU u Volyns'kiy obl. – F. P. – Spr. 7383. – T. 1. – Ark. 11.

²¹ Vyedyenyeyev D., Bystrukhin H. Dvobiy bez kompromisiv. Protystorstvo spetspidrozdiliv OUN ta radyans'kykh syl spetsoperatsiy. 1945 – 1980-ti roky / Dmytro Vyedyenyeyev, Hennadiy Bystrukhin. – K.: K.I.S., 2007. – S. 92-93.

²² Koval'chuk V. Dokumenty Ukrayins'koho Chervonoho Khresta na Volyni ta Zakerzonni: porivnyal'na kharakterystyka / Volodymyr Koval'chuk // Vyzvol'nyy shlyakh. – 2007 (sichen'). – Kn. 1. – S. 79.

²³ HDA SBU. – F. 5. – Spr. 67418. – Ark. 64.

²⁴ Starodubets' H. Heneza Ukrayins'koho Povstans'koho Zapillya. Monohrafiya / Halyna Starodubets'. – Ternopil': Pidruchnyky i posibnyky, 2008. – S.270.

²⁵ Derzhavnyy arkhiv Rivnens'koyi oblasti. – F. R-30. – Op. 2. – Spr. 38. – Ark. 41.

²⁶ Arkhiv USBU u Volyns'kiy obl. – F. P. – Spr. 7383. – T. 1. – Ark. 65.

²⁷ DARO. – R-30. – Op. 2. – Spr. 108-a. – Ark. 1.

²⁸ HDA SBU. – F. 13. – Spr. 376. – T. 29. – Ark. 63.

²⁹ Merezha OUN(b) i zapillya UPA na terytoriyi VO «Zahrava», «Tury», «Bohun» (serpen' 1942 – hruden' 1943 rr.). Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2007. – T. 11. – S. 118, 444.

³⁰ Arkhiv USBU u Rivnens'koyi obl. – F. P. – Spr. 75132. – Ark. 102.

³¹ Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytu zareshтовanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944 – 1945. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2007. – T. 9. – S. 164.

³² Horbal' M. Dovidnyk-poshukivets'. Reyestr osib, pov'yaznanykh z vyzvol'noyu borot'boyu na terenakh Drohobychchyny. 1939 – 1950 (za arkhivnymi dokumentamy). – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2005. – T. 6. – S. 269.

³³ Horbal' M. Dovidnyk-poshukivets'. Reyestr osib, pov'yaznanykh z vyzvol'noyu borot'boyu na terenakh L'vivshchyny (bez Drohobychchyny). 1944 – 1947 (za arkhivnymi dokumentamy). – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2003. – T. 5. – S. 128-129.

³⁴ Ishchuk O. Molodizhni orhanizatsiyi OUN (1939 – 1955 rr.) / Oleksandr Ishchuk. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2011. – T. 11. – S. 691.

³⁵ Mykola Androshchuk – «Voronny». Zapysky povstans'kykh. Kn. 13. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2011 – S. 35.

³⁶ Herasymiv I. Z yunats'kykh mriy – u ryady UPA. Spohady royovoho UPA / Ivan Herasymiv. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 1999. – T. 29. – S. 42.

³⁷ Spohady sanitara UPA Volodymyra Mayovoho // Arkhiv Litopysu UPA (Z neopublikovanoho). – Ark. 38.

³⁸ DARO. – F. R-30. – Op. 2. – Spr. 34. – Ark. 55.

³⁹ Spohady voyakiv UPA ta uchasnykiv zbroynoho pidpillya L'vivshchyny ta Lyubachivshchyny. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2003. – T. 4. – S. 247.

⁴⁰ UPA i Zapillya na PZUZ. 1943 – 1945. Novi dokumenty. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2010. – T. 14. – S. 118.

⁴¹ Koval'chuk V. Dokumenty Ukrayins'koho Chervonoho

Khresta na Volyni ta Zakerzonni: porivnyal'na kharakterystyka / Volodymyr Koval'chuk // Vyzvol'nyy shlyakh. – 2007 (sichen'). – Kn. 1. – S. 81.

⁴² Medychna opika v UPA. Litopys UPA. T. 23. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 1992. – S. 412.

⁴³ Stanislavs'ka okruha OUN: dokumenty i materialy. 1945 – 1951. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2013. – T. 22. – S. 162.

⁴⁴ Ukrayins'ka zhinka u vyzvol'niy borot'bi (1940 – 1950 rr.): Biografichnyy dovidnyk. – L'viv: Svit, 2004. – Vyp. 1. – S. 57, 100, 134.

⁴⁵ HDA SBU. – F. 5. – Spr. 72068. – Ark. 28-29.

⁴⁶ Arkhiv USBU u Zhytomyr's'kiy obl. – F. P. – Spr. 30309. – Ark. 77-78.

⁴⁷ Stanislavs'ka okruha OUN: dokumenty i materialy. 1945 – 1951. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2013. – T. 22. – S. 157.

⁴⁸ Peremysl's'kyy kurin' UPA. Kn. 2. Dennyky sotni «Krylacha» (Yaroslava Kots'olka), «Udarnyky». Litopys UPA. – Toronto: Litopys UPA, 1987. – T. 14. – S. 66.

⁴⁹ Koval' L. Medychna sluzhba Ukrayins'koyi povstans'koyi armiyi / L. Koval' // Visnyk Natsional'noho unyversytetu «L'vivs'ka politekhnika». – 2006. – S. 69.

⁵⁰ Peremyschyna: Peremys'kyy kurin' UPA. Kn. 1. Dennyk viddilu «Burlaky» (Volodymyra Shchyhel's'koho), «Udarnyky», pera bunchuzhnoho «Burkuna» z epilogom Bohdana Huka i dokumentamy viddilu. Litopys UPA. – Toronto: Litopys UPA, 1986. – T. 13. – S. 14.

⁵¹ Potichnyy P. Moya doroha. Spohady / Petro Potichnyy. – K.: Litopys UPA, 2014. – S. 79.

⁵² V'yatrovych V. Reydy viddiliv UPA terenamy Chek-hoslovachchyny / Volodymyr V'yatrovych. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2001. – S. 28.

⁵³ Potichnyy P. Propahandyvnyy reydy UPA v Zakhidnu Yevropu / Petro Potichnyy. Kn. 28. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2004. – S. 46, 65, 69, 72.

⁵⁴ Stanislavs'ka okruha OUN: dokumenty i materialy. 1945 – 1951. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2013. – T. 22. – S. 157.

⁵⁵ Arkhiv USBU u Rivnens'kiy obl. – F. P. – Spr. 67428. – Ark. 21.

⁵⁶ Volyn' i Polissya u nevidomiy epistol'yarniy spadshchyni OUN i UPA. 1944 – 1954 rr. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA. – T. 16. – S. 114.

⁵⁷ Il'nyts'kyy V. Funktsionuvannya Sluzhby bezpeky v Karpats'komu krayi OUN (1945 – 1954) / Vasyl' Il'nyts'kyy // Ukrayina: kul'turna spadshchyna, natsional'na svidomist', derzhavnist'. – 2014. – № 24. – S. 299.

⁵⁸ Krainiy I. Yak stal' bez irzhi / Ivan Krainiy // Zakhidnyy visnyk. – 2015. – 20 bereznya.

⁵⁹ Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytiv zareshotovanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi

bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944 – 1954. Litopys UPA. Nova seriya. Kn. 2. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2011. – T. 15. – S. 299.

⁶⁰ Arkhiv USBU u Rivnens'kiy obl. – F. P. – Spr. 67428. – Ark. 21.

⁶¹ UPA i Zapillya na PZUZ. 1943 – 1945. Novi dokumenty. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2010. – T. 14. – S. 75.

⁶² Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytu zareshotovanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944 – 1945. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2007. – T. 9. – S. 164.

⁶³ Kokhans'ka H. Z Ukrayinoyu u sertsii. Spomyny / Halyna Kokhans'ka. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2008. – T. 9. – S. 278.

⁶⁴ Osyp Dyakiv – «Hornovyy». Dokumenty i materialy. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2011. – S. 778.

⁶⁵ Arkhiv USBU u Rivnens'kiy obl. – F. P. – Spr. 9958. – T. 1. – Ark. 10-11.

⁶⁶ Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytiv zareshotovanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944 – 1954. Litopys UPA. Nova seriya. Kn. 2. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2011. – T. 15. – S. 262.

⁶⁷ Roman Shukhevych u dokumentakh radyans'kykh orhaniv derzhavnoyi bezpeky (1940 – 1950). – K.: PP Serhiychuk M.I., 2007. – T. 2. – S. 507.

⁶⁸ Borot'ba proty povstans'koho rukhu i natsionalistychnoho pidpillya: protokoly dopytiv zareshotovanykh radyans'kymy orhanamy derzhavnoyi bezpeky kerivnykiv OUN i UPA. 1944 – 1954. Litopys UPA. Nova seriya. Kn. 2. – K.; Toronto: Litopys UPA, 2011. – T. 15. – S. 288.

⁶⁹ Volyn' i Polissya u nevidomiy epistol'yarniy spadshchyni OUN i UPA. 1944 – 1954 rr. Litopys UPA. Nova seriya. – K.; Toronto: Litopys UPA. – T. 16. – S. 454.

⁷⁰ Zhylyuk V. Diyal'nist' OUN ta UPA na Zhytomyrshchyni u 1941 – 1955 rr. / Viktoriya Zhylyuk – Rivne: Volyns'ki oberehy, 2008. – S. 225. \

⁷¹ Ishchuk O., Marchuk I., Darevych D. Zhyttya i tvorchist' Nila Khasevycha / Oleksandr Ishchuk, Ihor Marchuk, Dariya Darevych. – Toronto; L'viv: Litopys UPA, 2011. – T. 10. – S. 147.

⁷² HDA SBU. – F. 2. – Op. 99. – Spr. 1. – T. 4. – Ark. 221.

⁷³ HDA SBU. – F. 5. – Spr. 67426. – T. 2. – Ark. 257.

⁷⁴ HDA SBU. – F. 6. – Spr. 67435. – T. 1. – Ark. 28-29.

⁷⁵ Arkhiv USBU u Volyns'kiy obl. – F. P. – Spr. 5228. – Ark. 2-110.

⁷⁶ HDA SBU. – F. 6. – Spr. 67435. – T. 1. – Ark. 191.

⁷⁷ Arkhiv USBU u Volyns'kiy obl. – F. P. – Spr. 5228. – Ark. 130-135.

Додатки

ФОТО № 1 – Сотенний санітар «Кувай» рве зуб зв'язковому Славкові Корманицькому Санітарний пункт сотні «Ударники-4» у лісі між селами Конюша та Брилинці поблизу Перемишля. Весна 1947 р.

ФОТО № 2 – Стоматолічні інструменти (зеркало, пінцет, щипці) вилучені 23 травня 1954 р. опергрупою МДБ в лісі поблизу с. Кругів Золочівського району Львівської обл. у останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука («Леміша»)

ФОТО № 3 – Повстанський дантист Іван Малімон («Технік»)

ФОТО № 4-5 – (поряд) – Золота монета номіналом 5 крб. яку підпілля ОУН та УПА використовувало для виготовлення зубів.

Y. Antoniuk. 'INSURGENT DENTISTS': TEETH MEDICAL TREATMENT IN OUN AND UIA UNDERGROUND. The article analyses dentistry development in the underground of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. It is proved that personal hygiene maintenance had a significant role for them. In particular, the teeth care as one of its parts. It is established that the underground organizations strived by all means to provide themselves with toothbrushes and toothpowder. The above mentioned measures and also the youth of insurgents to some extent alleviated their dental problems. Nevertheless, in case the dental diseases or mouth cavity infections appeared the problem rose particularly acute. They attempted to cure the inflammation by herbal decoctions and to grow the toothache calm by dental drops. The underground got most part of medicine legally owing to their sympathisers. The other part they tried to produce by themselves at the insurgent workshops. Despite that, there was constant lack of medicine. It was even more difficult issue for insurgents to see a doctor. Considering the necessity of strict conspiracy they had to stomach excruciating pain for a long time and expect for golden opportunity of the medical cure. Therefore, starting from the summer of 1943 the military dentists began to function at 'The Medical Service' of the UIA underground. They constantly moved from one UIA cell to the other. Their task was to conduct a medical check-up of riflemen and also dental care of the underground cells in an accountable territory. The bad teeth were not filled but only extracted at those times. The insurgent dentists were assumed as very valuable specialists for the underground. There was a sorely deficiency of such specialists even with taking into consideration the fact that they were diligently calculated and mobilized. That was a reason why the dentists were recruited from Jewish doctors, who tried to save themselves from Nazis. The dental prosthesis was an exclusive possibility of the underground leaders of the OUN and UIA and their closest companions – assistants, typists, security guards etc. The most frequent material for making tooth crowns and dental prostheses they used Russian golden coins in value of 5 karbovanets. In most

cases dental mechanics had any idea that they worked for the underground organization. The mentioned above clients introduced themselves by fictional names in order not to arise any suspects. Only in special cases the dentists, who worked confidentially in their specialty, were involved into the underground activity. At the same time, the underground dentists were used not only for dental cure but also for solving many other tasks. They took part into the maintaining of the connection lines, leading propaganda, medical courses, making some sabotage acts and terrorist attacks. Many of the underground dentists died in the clashes with the enemy or were captured and get considerable terms of imprisonments.

Key words: *the Ukrainian nationalistic underground, personal hygiene, insurgent dentists, prosthesis.*

Ярослав Антонюк – кандидат історичних наук, співробітник Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Коло наукових інтересів: історія українського визвольного руху на території Волині та Полісся, особливості його розвитку на білорусько-українському прикордонні, діяльність Служби безпеки ОУН та УПА. Автор 72 наукових праць, в т. ч. 4-х монографій.

Jaroslaw Antoniuk - Ph.D., Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. Research Interests: history of the Ukrainian liberation movement in the territory of Volyn and Polissya, especially its development on the Belarusian-Ukrainian border, the activities of the Security Service of OUN and UPA. The author of 72 scientific works, including 4 monographs.

Received: 12-06-2016

Advance Acces Publischer: July 2016

© J. Antoniuk, 2016